

Uit: City of Glass (2004) van Paul Auster, Paul Karasik & David Mazzucchelli (tekeningen)

WOORD IN BEELD

De mogelijkheden van beeldromans in het talenonderwijs

Leerlingen lezen vaak niet graag en docenten ervaren dat de leesvaardigheid van leerlingen achteruitgaat. Kunnen beeldromans bijdragen aan de oplossing? Docenten in het voortgezet onderwijs snuffelen aan de mogelijkheden.

NEZJMA RAMDAS, TESSA BEUSE, WIM MAAS & BREGJE DE VRIES

Docenten in het voortgezet onderwijs ervaren al jaren dat veel leerlingen weinig plezier hebben in het lezen van literatuur, steeds minder boeken lezen en moeilijk te motiveren zijn voor literatuuronderwijs. Deze waarne- ming wordt ondersteund door onderzoek waaruit even- eens blijkt dat leesplezier, leesgedrag en leesvaardig- heid van Nederlandse jongeren steeds verder afneemt

(bijvoorbeeld OECD, 2009, 2015). Mol en Bus (2011) concluderen in hun onderzoek naar de relatie tussen le- zen in de vrije tijd en leesvaardigheid dat er sprake is van een spiraal van wederzijdse beïnvloeding: leerlingen met waardering voor boeken lezen meer, dit vergroot de lees- vaardigheid, waardoor ze blijven lezen. Van Tuijl en Gij- sel (2015) concluderen uit hun onderzoek naar leesple- zier dat verminderde zin in lezen al in de bovenbouw van de basisschool zichtbaar is. Vanaf dat moment neemt de leesvermijding toe, vooral onder leerlingen die doorstro-

men naar het vmbo. (Hoe) kan het literatuuronderwijs de leesmotivatie van leerlingen positief beïnvloeden om het tij te keren?

Mogelijkheden van de beeldroman

In de Verenigde Staten experimenteren scholen al jaren met het gebruik van de literaire beeldroman (de zoge- noemde graphic novel) om de waardering voor lezen te stimuleren en zo de leesvaardigheid van leerlingen te bevorderen. Amerikaanse schoolbibliotheken nemen

beeldromans op in de collectie en docenten gebruiken ze steeds vaker in hun onderwijs. In een beeldroman zijn woord en beeld samengebracht om een literair verhaal te vertellen. De beeldroman is als genre complexer dan het klassieke stripverhaal. Het kent door de literaire aard een narratieve gelaagdheid en is veelal artistiek vorm- gegeven. De beeldroman heeft qua uiterlijk meer weg van een boek dan van een strip en snijdt vaak serieuze soms autobiografische onderwerpen aan. Voorbeelden van Nederlandstalige beeldromans zijn *De aanslag* van

In een talenproject (<www.vu-tlc.nl/projecten/school-talenproject/taalwijs>) werden leerlingen uit vwo 6 met de graphic novel geconfronteerd en uitgedaagd er een te onderzoeken. In de eerste les werd het fenomeen beeldroman geïntroduceerd. Een column van Robert Anker waarin hij betoogt dat de beeldroman niet tot de literatuur mag worden gerekend, zorgde voor een levendige discussie tussen de leerlingen. De les werd afgesloten met een klein onderzoek naar enkele pagina's uit *Mooi is dat*, een bundel waarin ruim vijftig bekende Nederlandse en Vlaamse stripmakers en graphicnovellisten hun favoriete klassieker uit de Nederlandse literatuur samenvatten in één pagina. De tweede les bestond uit een hoorcollege over het beeldverhaal. Aan het eind kregen de leerlingen de opdracht in groepjes een van de vier onderling verschillende beeldromans te analyseren op in het college besproken aspecten zoals de rol van tekst en beeld, hun onderlinge verhouding (intertekstualiteit, intertextualiteit), en hun waardering te geven. Ze onderzochten Milan Hulsings versie van *De aanslag* van Harry Mulisch, *Persepolis* van Marjane Satrapi, *Typex* van Rembrandt en Dick Matena's verstripping van *De avonden* van Reve.

In de slotbijeenkomst presenteerden de leerlingen enthousiast en deskundig hun bevindingen en oordeel over het fenomeen beeldroman. De meningen waren verdeeld, maar over één ding was iedereen het eens: dit was een leerzaam project.

Kader 1. Voorbeeld van een lespraktijk

Milan Hulsings, Dick Matena's uitgaven van onder andere *De avonden* en *Turks fruit*, en *Van Istanbul naar Bagdad* van Arnon Grunberg en Hanco Kolk.

Beeldromans lijken goed te passen bij de beeldcultuur waarin jongeren opgroeien. De verwachting is daarom dat beeldromans jongeren kunnen motiveren in het verhaal te stappen. Ook is de verwachting dat het beeld het begrip van de taal (woordenschat) en het verhaal (plot, betekenisgeving) ondersteunt. Voor zwakkere en visueel ingestelde lezers zou de beeldroman een laagdrempelig duwtje in de rug kunnen zijn voor een kennismaking met literaire begrippen en stijf-

1. Moment to Moment – Beeld en tekst wisselen chronologisch af.
2. Action to Action – Beeld en tekst wisselen af volgens gebeurtenissen in het verhaal.
3. Subject to Subject – Beeld en tekst wisselen af volgens belangrijke objecten/personen in het verhaal.
4. Scene to Scene – Beeld en tekst wisselen af volgens scènes in het verhaal.
5. Aspect to Aspect – Beeld en tekst wisselen af door perspectiefwisseling binnen één situatie of moment.
6. Non Sequitur – Beeld en tekst wisselen af op grond van verschillende criteria.

De zes niveaus kunnen in combinatie voorkomen in dezelfde beeldroman. Ze beschrijven de synergie tussen tekst en beeld: hoe ze gerelateerd zijn op basis van tijd, perspectief, plaats en/of andere elementen uit het decor en plot. Ze zijn toenemend complex en non-lineair, daarbij ruimte makend voor meerdere interpretaties.

Kader 2. Leesniveaus van beeldromans volgens McCloud (1994)

guren zoals metaforen en symbolisch taalgebruik. Op kleine schaal zijn al positieve effecten van het gebruik van beeldromans in (vreemde)talenonderwijs gevonden (bijvoorbeeld Meuer, 2016). Bovendien lijkt niet alleen de 'gewone' leesvaardigheid door het gebruik ervan te kunnen verbeteren. Downey (2009) stelt dat de beeldroman ook een nieuw soort leesvaardigheid stimuleert, die visuele geletterdheid genoemd wordt: de vaardigheid om beeldtaal te lezen en interpreteren. Juist met de media van nu, waarin grote hoeveelheden woord én beeld voorbijkomen, hebben jongeren deze vorm van geletterdheid nodig.

Beeldromans lijken goed te passen bij de beeldcultuur waarin jongeren opgroeien

Beeldromans in het Nederlandse onderwijs
Nederlandse talentdocenten gebruiken de beeldroman nog weinig in hun onderwijs. Hardeman (2015) onderzocht de rol van beeldromans in het literatuuronderwijs bij Nederlands en vond dat hoogstens 15 procent van de docenten de beeldroman weleens gebruikt in de les. Hoe weinig ook, het levert belangrijke eerste lespraktijken en ervaringen op. In kader 1 geven we een lesvoorbeeld waarin de beeldroman een centrale plek krijgt in het literatuuronderwijs en zo bijdraagt aan onder andere de (bewustwording van) visuele geletterdheid van leerlingen.

Gebrek aan eigen ervaring met de beeldroman ligt volgens Hardeman ten grondslag aan het niet of weinig gebruiken van beeldromans in de klas. Veel docenten vinden dat zij de onderwijstijd moeten gebruiken om leerlingen in aanraking te brengen met leesmateriaal waar ze zelf niet gemakkelijk mee in aanraking komen. Literaire romans dus, geen strips of beeldromans! Maar is het terecht dat docenten de beeldroman meer gelijkstellen aan een strip dan aan een literair werk? McCloud (1994) vindt van niet: in beeldromans gaan woord en beeld een ingewikkelde relatie aan waarbij ze elkaar aanvullen of een diepere gelaagdheid in het verhaal brengen, bijvoorbeeld door een perspectiefwisseling in de afwisseling tussen beeld en tekst, of door het spelen met tijd en plaats. Beeldromans worden op verschillende leesniveaus aangeboden (zie kader 2). De leesniveaus verschillen van elkaar in de mate waarin en wijze waarop tekst en beeld een (ambigue) synergie met elkaar aangaan. Een zogenaamde moment-tot-moment-beeldroman, die nog het dichtst komt bij de opzet van een klassieke strip, moet hierbij volgens McCloud gezien worden als een eenvoudiger te begrijpen vertelconstructie dan een narratieve structuur waarbij sprake is van bijvoorbeeld een perspectiefwisseling in de synergie tussen tekst en beeld.

Waardering van leerlingen voor de beeldroman

De beeldroman lijkt potentie te hebben voor het voortgezet onderwijs. Maar hoe waarderen leerlingen de beeldroman? In een kleinschalig onderzoek in het kader van een masteropleiding eerstegraads docent exploreerden we deze vraag. Het onderzoek vond plaats binnen het leesvaardigheidsonderwijs (onderdeel vocabulaire-

verwerving) bij het vak Engels in een vmbo-t-klas (derde leerjaar) en een gymnasiumklas (vijfde leerjaar) op twee scholen. In totaal namen 45 leerlingen deel in de leeftijd van 15 tot 17 jaar. We gebruikten de beeldroman *City of Glass* van Paul Auster. De beeldroman gebruikt de integrale tekst van de roman. Er is sprake van een normale leesvolgorde van links naar rechts waarbij de tekst ondersteund en afgewisseld wordt met eenvoudig te interpreteren tekeningen (leesniveau 1 van McCloud).

Kiezen leerlingen de tekst- of de beeldroman? De resultaten laten een genuanceerd beeld zien. Ongeveer de helft van de leerlingen kiest voor de beeldroman. In de gymnasiumklas kiest een hoger percentage voor de beeldroman (58 procent) dan in de vmbo-klas (43 procent). Ook de reden om voor de beeldroman te kiezen verschilt in de twee klassen. Vmbo-leerlingen kiezen om praktische redenen de beeldroman. Zij hopen dat plaatjes het lezen makkelijker maken. Gymnasiumleerlingen kiezen ervoor uit nieuwsgierigheid en zien er een uitdaging in om deze nieuwe taalvorm te leren kennen. Vmbo-leerlingen die de tekstversie kiezen, geven aan plaatjes nutteloos of storend te vinden, de gymnasiumleerlingen die voor de tekstversie kiezen, geven aan liever hun eigen verbeelding te gebruiken.

Hoe waarderen de leerlingen hun keuze achteraf? Die waardering is gemeten met een vragenlijst waarin we nagingen hoeveel plezier en leerwinst leerlingen ervoeren bij het lezen van de (beeld)roman. De resultaten laten zien dat in de vmbo-klas de beeldroman achteraf vooral wordt gewaardeerd voor de ondersteuning die plaatjes geven aan de tekst, terwijl de gymnasiumleerlingen de beeldroman achteraf vooral vanwege het leesplezier waarderen. Dit komt overeen met hun motivatie voor de beeldroman vooraf.

Effecten op vocabulaireverwerving?

Hoe presteren de leerlingen op een (aangekondigde) vocabulairetoets over woorden uit de roman? De toets bestond uit twee receptieve onderdelen (*fill in the blanks*, *crossing out*) en een productief onderdeel (vertaalzinnen). Omdat sprake is van een niveauverschil tussen vmbo en gymnasium, zijn twee versies van de toets gemaakt. Scores leerlingen die kiezen voor de tekst- dan wel de beeldroman verschillend op de toets? We zien tegengestelde resultaten voor de twee klassen. In de vmbo-klas halen

de beeldromanlezers gemiddeld een 4,9 voor de vocabulairetoets, de tekstlezers een 6,8. Zowel op de receptieve als de productieve oefeningen scoren de beeldromanlezers lager. In de gymnasiumklas ligt de score juist hoger voor de beeldromanlezers. Zij halen gemiddeld een 7,2, terwijl de tekstlezers gemiddeld een 6,4 halen. De beeldromanlezers scoren zowel op de receptieve als productieve oefening hoger.

Hoe kan het dat de beeldroman in de twee klassen een verschillend effect heeft? Een mogelijke verklaring kan zijn dat de beeldroman, hoewel ingeschaald op het laagste leesniveau in de ordening van McCloud, af en toe symbolische beelden bevat die uitnodigen tot meerdere interpretaties. Voor vmbo-leerlingen, die plaatjes als directe ondersteuning bij de tekst zien, kan dit verwarrend werken. De gymnasiumleerlingen zijn juist op zoek naar hoe woord en beeld verbonden zijn. Het symbolische beeldgebruik daagt hen juist uit en verdiept hun leeservaringen eerder dan dat zij er hinder van ondervinden. Een tweede verklaring kan liggen in de aanwezigheid van verschillende leesvaardigheidsniveaus in de klassen. Mogelijk hebben de leerlingen die moeite hebben met lezen in de vmbo-klas gekozen voor de ondersteuning van plaatjes, en de betere lezers in deze klas voor de tekstroman. In de gymnasiumklas kiezen de goede lezers juist voor de extra uitdaging van de beeldroman. Niet de keuze voor tekst- of beeldroman verklaart dan de prestatieverschillen op de toets, maar de leesvaardigheid van de leerlingen.

De uitslagen op de toets geven een eerste bescheiden indicatie van mogelijke effecten van de beeldroman op leesvaardigheid. Voor verschillende leerlingen lijkt de keuze voor tekst- of beeldroman verschillend uit te werken. Om de verschillen echt toe te schrijven aan de keuze voor tekst- of beeldroman, is meer onderzoek nodig – enerzijds in de vorm van ontwerponderzoek naar lesplannen waarin de beeldroman gebruikt wordt, anderzijds in de vorm van grootschaliger experimenten waarbij vooraf aan de lessen een zogenaamde nulmeting is uitgevoerd.

Heeft de beeldroman potentie?

In binnen- en buitenland experimenteren docenten in het talenonderwijs met beeldromans om de leesmotivatie en leesvaardigheid van leerlingen te stimuleren. Hoe kansrijk is deze onderneming? De leerlingen in ons onderzoek waardeerden de beeldroman om diverse redenen. Tegelijkertijd lieten de resultaten op de toets niet zien dat de beeldroman direct positieve effecten heeft. Er zijn veel factoren in het spel. Het verhaal in de beeldro-

man kan leerlingen meer of minder aanspreken. Beeldromans moeten met afstemming op de belevingswereld van leerlingen worden gekozen. Hoewel de beeldtaal van *City of Glass* toegankelijk is, is de roman zelf een pittige literaire keuze. Dat kan de ervaringen van met name de vmbo-leerlingen hebben beïnvloed.

Daarnaast moeten leerlingen vertrouwd raken met de beeldroman. Zowel Hardeman (2015) als Downey (2009) stellen dat beeld en tekst in samenhang interpreteren een vaardigheid is die geleerd moet worden. Van een eerste kennismaking met de beeldroman in de klas kunnen we daarom niet direct een effect op leesvaardigheid en leesplezier verwachten.

Tegelijkertijd bieden de eerste ervaringen in binnen- en buitenland en ons eigen onderzoek reden genoeg door te gaan met experimenteren. Deze experimenten kunnen naarmate we meer inzicht krijgen in hoe en wanneer beeldromans effectief zijn, in toenemende mate recht doen aan verschillende leesniveaus en typen lezers. Naast effecten op vocabulaireverwerving kunnen we dan ook kijken naar de effecten van beeldromans op bijvoorbeeld leestempo, structurerend, interpreterend en samenvattend lezen. Ook visuele geletterdheid kan in dit vervolg meegenomen worden. Wij sluiten dit verkennende artikel naar de potentie van de beeldroman voor het talenonderwijs daarom af met de bewering dat het talenonderwijs met de komst van beeldromans rijker, gevarieerder en uiteindelijk ook motiverender en effectiever kan worden. ■

LITERATUUR

- Auster, P. (1985). *City of glass*. Los Angeles: Sun and Moon Press.
- Auster, P., Karasik, P., & Mazzucchelli, D. (2005). *City of glass: The graphic novel*. Londen: Faber & Faber.
- Downey, E. (2009). Graphic novels in curriculum and instruction collections. *User Services Quarterly*, 49(2), 181–188.
- Hardeman, L. (2015). Onbekend maakt onbemind. In D. Schram (Red.), *Hoe maakbaar is de lezer? Stichting Lezen Reeks deel 25* (p. 229–248). Delft: Eburon.
- Kloosterman, R., & Beuningen, J. van. (2015). *Jongeren over social media*. Den Haag: CBS.
- McCloud, S. (1994). *Understanding comics: The invisible art*. New York: Harper Perennial.
- Meuer, S. (2016). How graphic novels affect reading comprehension and memory recall of story elements for language learners. Geraadpleegd via <http://digitalcommons.hamline.edu/>
- Mol, S., & Bus, A. (2011). Lezen loont een leven lang. *Levende Talen Tijdschrift*, 12(3), 2–15.
- OECD. (2009). Resultaten PISA 2009. Geraadpleegd via <http://www.oecd.org/pisa/>
- OECD. (2015). Resultaten PISA 2015. Geraadpleegd via <http://www.oecd.org/pisa/>
- Roos, W. (2009, 19 augustus). Jongeren lezen geen boeken meer. *Wat nu? Trouw*.
- Tuijl, C. van, & Gijssels, M. (2015). Stabiliteit van leesplezier en leesvermijding. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk*, 54(2), 60–73.

binnenkort

- 18 november 2017 – 4 maart 2018**, Tentoonstelling ‘De kunst van lezen’, Den Haag, <www.meermanno.nl>
- 25 – 31 januari 2018**, Poëzieweek, <www.poezieweek.com>
- 26 januari 2018**, Dag van Taal, Kunsten & Cultuur, Groningen, <www.dagvantaalkunstenencultuur.nl>
- 6 – 7 maart 2018**, NIOC-congres ICT-onderwijs, Leeuwarden, <www.nioccongres.nl>
- 7 maart 2018**, Docentendag Nederlands, Nijmegen, <bit.ly/ltn-docnl>
- 16 maart 2018**, Studiedag ‘De Neerlandistiek van de Toekomst’, Amsterdam, <bit.ly/ltn-neerl>
- 19 maart 2018**, Wetenschappelijk schrijven in het vo, Utrecht, <bit.ly/ltn-acavo>
- 23 maart 2018**, English for All, Nieuwegein, <www.nuffic.nl/conferentie-english-for-all>
- 4 – 7 juli 2018**, 14e ALA-conferentie ‘Taalbewust burgerschap’, Amsterdam, <www.ala2018.com>

Language awareness

Bent u geïnteresseerd in taal en vindt u ook dat taal meer is dan vier vaardigheden? Op het 14e ALA-congres (Association for Language Awareness), dat plaatsvindt van 4 tot 7 juli aan de Vrije Universiteit Amsterdam, staat *taal als fenomeen* centraal: taal in onderwijs en didactiek, taal in de politiek, taal in de media, taal en identiteit, taal en cultuur, taal en historie. Het congres thema, ‘Taalbewust burgerschap’, zegt genoeg: wie taal beter doorziet en zich bewust is van de pracht en de gevaren die in taal kunnen schuilen, staat anders in de maatschappij.

ALA2018 is een congres waarop u kennis uitwisselt met deskundigen van over de hele wereld. Een congres ook waar uw collega’s aan het woord komen: docenten uit landelijke PLG’s (professionele leer gemeenschappen), taalkundigen, lerarenopleiders – in workshops, panels en presentaties, telkens met een duidelijke koppeling aan de beroepspraktijk.

Wilt u meer weten, kijk dan op <www.ala2018.com>.

ICT-onderwijs

In het kader van Leeuwarden culturele hoofdstad 2018 vindt daar het NIOC-congres 2018 plaats op 6 en 7 maart. Doel van het congres is kennis over en ervaring met ICT-onderwijs te delen en van elkaar te leren.

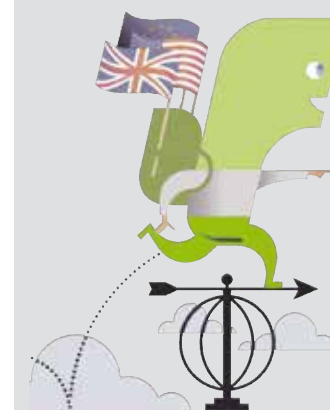
Voor meer informatie, zie <www.nioccongres.nl>.

De kunst van lezen

Onlangs opende wetenschapsjournalist Mark Mieras de tentoonstelling ‘De kunst van lezen’. Mieras is natuurkundige en gespecialiseerd in hersenonderzoek. ‘Samen lezen is een intense sociale ervaring en zorgt voor veel interactie. Lezen verbindt mensen en interactie is de sleutel tot leren’, aldus Mieras. Juist die interactie staat in deze tentoonstelling centraal, die nog te bezoeken is tot en met 4 maart in het Museum Meermanno in Den Haag (zie <www.meermanno.nl>).

Lezen is iets heel bijzonders. Als baby kunnen we het niet; maar we leren snel om het heel vlug te doen. Lezen is niet alleen kijken, het is bladeren, aanraken, zien, onthouden, je concentreren en reageren. Hoe werkt lezen eigenlijk? Hoe bijzonder is bladeren in een boek? Welke soorten lezen zijn er nu we steeds meer van schermen lezen? En wat doen kunstenaars en andere makers daarmee?

De tentoonstelling is als een proeflokaal vol intrigerende installaties van internationale kunstenaars en andere makers. Stuk voor stuk laten zij de bezoeker kennismaken met verrassende manieren van lezen. In de tentoonstelling kan de bezoeker een voorleesbril uitproberen die is uitgevonden om blinden en slechtzienden te helpen met lezen. Daarnaast is er een grote ruimte gereserveerd voor de gedrukte versie van de Nederlandse Wikipedia, van de Amerikaanse kunstenaar Michael Mandiberg. Ook is het ontroerende *Like a pearl in my hand* (2016) van Carina Hesper te zien met foto’s van blinde Chinese kinderen die alleen door de warmte van je hand zichtbaar worden.

English for All

Op vrijdag 23 maart organiseert Nuffic in Nieuwegein de conferentie English for All. Deze editie staat in het teken van Engels en wereldburgerschap voor alle leerlingen van de basisschool. Deelnemers kunnen kiezen

uit meer dan veertig workshops, onder andere over starten met vto, interactieve klassenactiviteiten, CLIL, meertaligheid en storytelling.

Voor meer informatie, zie <www.nuffic.nl/conferentie-english-for-all>.